

Влада монарха є спадковою і передається від одного представника династії до іншого у встановленому законом порядку. Законодавчій практиці відомо 3 системи успадкування престолу:

- 1) *салічна система* (успадкування відбувається суто по чоловічій лінії — Швеція);
- 2) *кастильська система* (успадкування престолу не виключає жінок, але перевага віддається чоловікам: молодший брат виключає із успадкування престолу старшу сестру — Великобританія);
- 3) *австрійська система* — не виключає жінок, але надає перевагу чоловікам по всіх ступенях і лініях родинності. Жінка може наслідувати престол, коли цілковито обірвана чоловіча лінія наступництва. Таку систему було введено в Росії в 1797 р., після чого, як відомо, жінок на російському престолі не було.

Отже, монархія як форма правління виникає в Стародавньому Світі, і в ході історичного розвитку людства набуває цілого ряду специфічних рис (абсолютна, парламентська і т.д.), залишаючись при цьому і на нинішній день ефективним способом організації спільної життєдіяльності людей.

2.2.3. Форма державного устрою

Територіально-організаційна структура держави, яка визначає порядок поділу країни на складові частини (штати, землі, області), їх правовий статус, порядок відносин центральних і периферійних органів влади, називається формою державного устрою. За устроєм держави бувають *унітарними, федеративними і конфедеративними.* Дехто з дослідників виділяє таку специфічну форму як імперія.

Унітарна держава. Принцип унітаризму означає таку розбудову держави, за якої верховна (суверенна) влада цілком зосереджена в центрі, а складові частини держави (області, наприклад) не мають ознак політико-державної незалежності.

Отже, унітарною є цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. Наприклад, Франція, Італія, Швеція, Норвегія, Португалія, Греція, Іспанія і т.д.

Для унітарної держави характерним є наявність таких *ознак:*

1. Єдина Конституція.
2. Єдина система вищих органів державної влади.
3. Єдине громадянство.
4. Єдина система права.
5. Єдина судова система.

Територія унітарної держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності. Кількість ланок у такій ієрархічній системі може бути різною. В Україні їх є 5: центр — область — район — місто — село.

Поява унітарних держав не була випадковою. Їх утворення і неподільне багатовікове панування було зумовлене наступними *факторами:*

по-перше, моноетнічним складом населення держав, що тільки-но народжувались; по-друге, самою природою тогочасної влади, яка вимагала жорсткої ієрархії; по-третє, впливом домінуючих у доіндустріальних суспільствах тенденцій централізації, уніфікації, завоювання інших держав і т.д.

Сьогодні унітарна держава є найбільш поширеною, така форма устрою існує в більш як 150 державах світу.

Унітарній державі властиві як переваги, так і недоліки. До переваг її можна віднести: економічність, тобто не дуже великі витрати на утримання урядових структур; простоту і оперативність прийняття рішень; значну стійкість в екстремальних умовах та ін.

Недоліками унітарної держави є те, що вона: закріплює авторитаризм і створює сприятливі умови для встановлення або відродження тоталітаризму (диктатури); ігнорує специфічні особливості етнонаціональних спільнот; як правило, позбавляє ініціативи регіональні й місцеві владні структури; провокує, інколи (про що свідчать факти), зародження екстремізму та сепаратизму тощо.

Унітарні держави поділяють на дві великі групи: централізовані і децентралізовані. Централізованими вважаються такі унітарні держави, де підпорядкування периферійних (регіональних) органів влади центру здійснюється з допомогою посадових осіб, призначених з

центру. Наприклад, Норвегія, Швеція, Фінляндія. Децентралізованими унітарними державами є ті, де регіональні органи влади формуються незалежно від центру і діють більш розкуто і самостійно. Наприклад, Великобританія, Японія.

Останнім часом у світі посилюється тенденція до децентралізації унітарних держав, яка торкнулась таких бастионів унітаризму, як Бельгія, Іспанія, Італія, Франція. Не є винятком і Україна (утворення Автономної Республіки Крим, кількох вільних економічних зон і т.д.). Термін “автономія” означає “самоврядування”. Характерними ознаками автономії є те, що на її території, по-перше, діють власні закони з певного кола питань; по-друге, формується власний парламент і “автономний уряд”. Автономія, як правило, надається окремим етнонаціональним спільнотам, які компактно проживають в межах певної території. Тому автономія є однією з форм самовизначення народів, гарантованого міжнародним правом. Автономія стала останнім часом одним із факторів забезпечення стабільності таких держав, як Іспанія (Країна Басків, Каталонія, Андалузія), Португалія (Азорські острови та острів Мадейра), Данія (Фарерські острови та Гренландія), Франція (Корсика) і т.д.

Федеративна держава. Головна ідея принципу федералізму (з лат. — союз, об'єднання) полягає в розмежуванні сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації у наданні їм певної політичної самостійності. Принцип федералізму уособлює в собі поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів.

Відродження і нове життя ідей федералізму починається в Нові часи. І. Кант, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та інші зробили значний внесок у розробку ідей федералізму. Але особлива заслуга належить Ш. Монтеск'є, який у своїй роботі “Про дух законів” заклав основи теорії федералізму. Він дав напрощад вдале визначення федерації: “Ця форма правління є договір, за допомогою якого кілька політичних організацій зобов'язуються стати громадянами однієї великої держави, яку вони побажали створити”. Слід відзначити, що починаючи з XVIII ст. розвиток федералістських ідей відбувається під впливом теоретичних розробок Ш. Монтеск'є та федеративного будівництва в США.

У XX ст. процес федералізації набрав глобального (світового) масштабу і був названий вченими “федералістською революцією” (Д. Елезар), яка змінила політичну карту світу. На початок 1995 р. існувало 18 федеративних держав з майже 440 їх суб'єктами, на території яких проживало близько 39% населення планети. Крім того, державний лад ще 25 країн певною мірою базується на принципах федералізму. В цих країнах проживає 30% населення світу. Таким чином, на початок 1995 р. нараховувалось близько 40 держав з федеративним устроєм, де проживало 70% від населення планети (США, Аргентина, Бразилія, Росія, ОАЕ, Канада, Індія та ін.).

Територія, де розташована федеративна держава, вважається єдиною, хоча складається з різної кількості суб'єктів (від 2—3 до 50 чи 90). Різняться федерації і назвами своїх суб'єктів: “штати” (США, Індія), “землі” (ФРН, Австрія), “кантони” (Швеція), “провінція” (Канада, Пакистан), “республіки” (Росія) та ін. Утворюються федерації за різними принципами. Більша частина їх побудована за адміністративно-територіальним принципом (Австрія, Бразилія, США, ФРН та ін.). Решта федеративних держав побудована за етнотериторіальним принципом (Бельгія, Індія, Швейцарія та ін.).

Головними ознаками федеративної держави є: писана конституція, що чітко встановлює розподіл влади і гарантує центральному і регіональним урядам, що надані їм повноваження не будуть відібрані; двокамерний законодавчий орган, де одна палата представляє увесь народ, а друга — суб'єкти федерації; суб'єкти федерації мають право на свою конституцію, законодавчий орган, виконавчі структури та власну судову систему; функціонування в поліетнічних федераціях двох і більше офіційних державних мов; децентралізоване управління та ін.

В українській політологічній школі існує виразна федералістська концепція, започаткована Кирило-Мефодіївським товариством. Теоретик українського лібералізму М. Драгоманов розробив федералістську концепцію і виклав її на рівні конституційного документа. Громадянин і громада, за його теорією, — це основні інститути системи суспільних взаємин. Схема федерації М. Драгоманова: громадянин → громада → волость → повіт → область → федерація (Російська демократична держава).

М. Грушевський пропонував поділити Україну на 30 земель, які водночас будуть виборчими округами на виборах до Українських всенародних зборів (сейму).

Із здобуттям Україною незалежності на початку 90-х років XX ст. неодноразово порушувалося питання поділити Україну на 9 історичних і економічних регіонів (земель) — Донецький, Придністровський, Північно-Східний, Центральньо-Поліський, Карпатський, Волинський тощо.

Конфедерація. Даний термін походить від лат. “confoederation” і означає “союз, об’єднання кількох держав”. Прикладом конфедерацій можуть бути давні ліги грецьких міст, середньовічні ліги німецьких, бельгійських, італійських міст та ін. Деякі конфедеративні утворення існували досить тривалий час: Швейцарія (1291—1849), Нідерланди (1579—1795), Німеччина (1815—1864) та ін. В новітні часи історія зафіксувала створення конфедерації, яку було названо Сенегамбія. Але, проіснувавши близько 8 років, вона розпалась на первинні складові — Сенегал і Гамбію.

Отже, сьогодні конфедерацій у розумінні спільної держави не існує, хоча їх поява не виключена. Натомість існує низка конфедерацій як міждержавних утворень. У цьому розумінні конфедерація — це спілка кількох держав, об’єднаних договором про взаємні гарантії, яка характеризується збереженням цілковитої юридичної і політичної незалежності всіх її членів, відсутністю в ній єдиної центральної влади, єдиного законодавства, єдиної грошової системи тощо. На відміну від федерації, що є союзною державою (в основі якої є Конституція), конфедерація є спілкою держав, яка утворюється на основі договору.

Згідно з західною етнополітологією, конфедерації поділяють на три групи:

Співтовариство (співдружність). Європейське співтовариство, СНД. Залишаючись, наприклад, суверенними державами, ЄС утворило цілу низку спільних владних інститутів: Європейська Рада, що складається з голів держав і урядів; Рада Міністрів ЄС, до якої входять міністри зовнішніх справ, економіки і фінансів та сільського господарства; Комісія ЄС, яка складається з голови і 16 співголів; Європейський парламент; Суд ЄС.

Асоціація. Це вільне об’єднання малих держав з великою державою (як правило, метрополією). Вільні асоціації існують у трьох основних підтипах: *асоційована держава* (об’єднання, де велика і мала держави в односторонньому порядку можуть розірвати договір); *федерасі* — зміни відбуваються тільки за згодою обох сторін; *кондомініум* — управління певною територією здійснюється двома і більше державами (досить рідкий і незвичний тип конфедерації. На сьогоднішній день Іспанія і Франція здійснюють кондомініум над Долиною Андорри).

Ліга. Це об’єднання незалежних держав, що утворюються для специфічних цілей. Наприклад, НАТО, Ліга Арабських Держав.

Отже, сьогодні існує значна кількість різновидів форм державного устрою. Послідовність їх розвитку можна зобразити наступним чином: 1) етнічна унітарна держава — імперія; 2) національна держава у формі унітарної держави (централізованої чи децентралізованої); 3) федерація (конфедерація).

2.2.4. Політичний режим

Політичний режим — це форма організації і функціонування політичної системи, яка визначає конкретні процедури і способи організації установ влади, відносини між громадянами і державою, стиль ухвалення рішень тощо. По суті, це поняття означає, як уряд і той, хто його очолює, користуються владою, контролюють і управляють соціальними процесами.

Політичні режими розрізняють за такими критеріями:

- 1) спосіб формування органів влади;
- 2) співвідношення між центральною і регіональною владою;
- 3) становище і роль політичних партій, громадських організацій у суспільному житті;
- 4) правовий статус особистості;
- 5) політична культура;
- 6) характер реалізації силових функцій держави;
- 7) спосіб формування органів влади.

В політичній науці розрізняють 3 основні види політичних режимів: тоталітарний, авторитарний та демократичний.

Тоталітаризм. Термін “тоталітаризм” походить від лат. *totalis* — весь, цілий, повний. Його було введено в політичний лексикон італійським філософом Д. Джентіле, який вважав, що держава, відіграючи першорядну роль в долі нації, повинна мати необмежену владу і